

HOL KEZDŐDIK A SZAKRÉSZLEGESÍTÉS?

MÁNDY GÁBOR

Őszintén szólva, amikor Horváth Tibor 1977 őszén keletkezett kéziratát öt évvel később közlésre javasoltam, nem gondoltam volna, hogy az – a szerző későbbi minimális javításaival és betoldásaival – ekkora visszhangot kelt; sőt sokan aktuálisnak is tartják, holott szinte mindegyik ténybeli megállapítása már 1977-ben is téves volt. („Jövőképek” egyes elemeivel egyetértettem, s azokat saját későbbi dolgozataimban is osztottam.) Figyelemreméltóvá az teszi az írást, hogy a szakrészlegesítéssel szembeni „technikai” ellenvetéseket koncentráltan fejezi ki. (A „gyakorlati” típusú ellenvetéseket a vitában Takács Miklós fogalmazta meg igen érzékletesen és szellemesen.) Bár ennek a régi írásnak a mostani publikálása aligha illik a szakirodalom normális áramába, mégsem ál-vitát kavart: ha az érvek nem is vadonatújak, a mögöttük felsejlő meggyőződések, érzelmek hitelesek és aktuálisak.

Ebben a cikkben nemcsak Horváth Tibor észrevételeire, hanem a hozzászólásokra és néhány korábbi írásra is reagálni kívánok, sőt saját álláspontom egyes ködösebben megfogalmazott elemét is megpróbálom egyértelműbbé tenni. Ennyi célt nehéz elérni néhány oldalon. Ezért kérem az Olvasót, hogy kiírt idézetek látványos egybevetése helyett többnyire elégedjék meg az idézetekre való pontos utalásokkal, s ha szükségét érzi, a kérdéses szövegeket maga hasonlítsa össze. Az utalásokban kénytelen vagyok rövidítésekkel élni. A kettőspont előtt – vagy egymagában – álló szám a csatolt bibliográfia tételére utal, utána a lapszám következik, majd h= hasáb, b= bekezdés, s= sor, A= alulról számítva.

Terminológiai kavalkád

Takács Miklós szerint a pontos definíció hiányának, a szóhasználat enyhe zavarossága és „tetszetős kavalkád” a következménye (27:245.3.b. és uo. 247.1.b.). Ha figyelmesen egybevetjük az Overington által adott (5:7–8), a szakrészlegek irodalmáról készített szemlémben (11:5–6) és a fejlesztési elképzeléseimben (24:30.1. jegyzet) idézett, továbbá egy sor egyéb írásban található meghatározásokat (21:38.1.b. 1–5.s.; 30:8. c pont; 6:8.2.h.4.b.; 8:389.3.b.1–5.s.; 31:8–9; 20:31.4.b.5–7. és 14–19.s.; 32:21.3.b.), megállapíthatjuk ezek tartalmi egyezését. Horváth Tibor és az én meghatározásom – ezeket Takács ellentmondónak érzi – szintén összefér, hiszen Horváth Tibor a *szakrészlegesítésről* mondja, hogy szervezeti elv (23:384.3.b.5–7.s.), míg én a *szakrészlegekről*, hogy azok szervezeti egységek (24:4.1.b.1.s.). Bár én ugyanott nem beszélek e részlegek önállóságának kérdéséről, megtettem ezt már korábban (11:11–12), s lényegé-

ben ugyanúgy korlátozottan önállóknak tartom őket, mint Horváth Tibor (23:384.3.b. 7–8.s.).

Mindez nem jelenti azt, hogy nincsenek e téren nagyobb félreértések is. Ezek eloszlatására készült az a „hosszú példatár”, amit Takács Miklós említ (27:246.3.b.6.s.). Sajnos, ez még mindig nem volt elég „hosszú”, hiszen Takács Miklós is félreértette például az állományalakítás „szakszerűségének” kívánalmát, úgy véelve, hogy azt „minden valamirevaló könyvtártól” megkövetelhetjük (27:246.3.b.4–5.s.). Pedig a zárójelbe tett résznek egyértelművé kellett volna tennie a szakszerűség itteni specifikus értelmét: az állományt „szakszerűen (a tárgykör logikájának, belső összefüggéseinek megfelelően) alakítják” (24:4.1.b. b pont). A könyvtári-adminisztratív értelemben vett szakszerűséget minden könyvtártól megkövetelhetjük, de ezt a szűkebb értelműt aligha, hiszen ez feltételezi az adott tárgykör beható ismeretét. Hasonlóan szűkebb értelemben mások is használták a szakszerűség fogalmát, pl. *Wallehausen* Gyula (22:126.9.b.) és *Papp* István (25:155.2.b. 3–5.s.).

Ugyanilyen félreértés történt a „tájékoztatásra is hasznosítható” gyűjteményt illetően (27:247.7.b.8–9.s.). Itt is túl rövidnek bizonyult az adott magyarázat (24:4.2.b. A3–6.s.). Nos, a helyismereti gyűjtemény és a helyismereti szakrészleg között úgy is különbséget tehetünk, hogy míg gyűjtemény minden valamely szempont szerint különválasztott állománycsoport is lehet (színműtár, diagyűjtemény, régi és ritka könyvek gyűjteménye stb.), addig a szakrészlegnek – szisztematikusan gyűjtött állománya révén – elvben a tárgykörrel kapcsolatos *minden* információs igény kielégítését vállalnia kell („hány hektáron termelnek kukoricát az n-i járásban”, „ki a k-i tanács elnökhelyettese” stb.). A helyismereti gyűjtemények általában csak egy bizonyos fejlődési szakasz után érik el azt a szintet, hogy már a tájékoztatást állíthatják munkájuk középpontjába. A *Kiss Jenő* által említett Budapest-gyűjtemény (26:163.4.b.) kétségkívül ilyen – és ehhez még nem kell szakkönyvtárrá válnia. Míg a helyismeretnél a területi, addig a zenei részlegek megítélésénél a formai szempont hangsúlya okozhat zavart. Szintén *Kiss Jenő* mondja, hogy nem tekinti szakrészlegnek a FSZEK tíz fonotékáját, amelyek „ma már a közművelődési könyvtárak természetes részét alkotják” (26:166.1.b.3–6.s.). A döntő szempont itt is az, hogy ezek csak gyűjtik a zenei dokumentumokat, vagy pedig a zenének mint tárgykörnek a szakrészlegei (elvben teljes gyűjtési spektrummal, tájékoztatási funkcióval). Megjegyzem, a hanglemeknek nem kötelező jelen lennie a zenei részlegben, viszont hiánya alapvetően szegényíti a részleg információs és „élvezeti” értékét. Sajnálatos, hogy a példatárból kimaradt az audiovizuális részleg megítélése: mivel „audiovizuális tárgykör” nem létezik, a gyűjtemény szervező elve formai.

A definíciókról szólva kell azt is megemlíteni, hogy – a felsőoktatási könyvtárak tájékoztatási tevékenységéről igen alapos és széles nemzetközi körképet nyújtó – *Wallehausen* Gyula a szakrészleg fogalmát a miénktől meglehetősen eltérő módon közelíti meg: a szakreferenset és az általa irányított munkatársakat mint *személyeket* érti alatta (22:129. A1.b. A1–2.s.); nála nem az állomány, hanem csak a tevékenység különül el térbelileg (uo. 130.3.b.).

Kiss Jenő címben (26) megfogalmazott költői kérdésére („szakkönyvtár-e a szakrészleg”) természetesen nemleges a válaszom (vö. ismét 11:11–12). A „szakrészlegek he-

lyett szakkönyvtárak” modellt olyan értelemben használtam (24:9.2.b.12–13.s.), hogy a szakrészlegesített fővárosi központi könyvtár hiányában az olvasók szakkönyvtárakat kénytelenek felkeresni, ha a témához értő szakemberrel és szakállománnyal akarnak találkozni. Súlyos tollbotlás volt viszont a szakrészlegekkel kiegészült kerületi könyvtárakat lábaikon megállni képtelen „önálló szakkönyvtáraknak” nevezni (uo. A1–2.s.). Ezek inkább „kihelyezett részlegek” (vö. 11:28.3.b.) – gazdaságosságukról és életképességükről azonban (a szakrészlegesített központi könyvtár ideáljával összehasonlítva) változatlanul nem vagyok meggyőződve.

A szóhasználat zavarosságával együtt említi Takács Miklós a „címke nélküli” és a „kevésbé öntudatos” szakrészlegeket a hazai gyakorlatban beborító „elméletieskedő tupirozást” (27:247.4.b.). Ezzel kapcsolatban meg kívánom jegyezni, hogy a vitatott dolgozatok tárgya nem a hazai – valóban gyér – szakrészleges tapasztalatok általánosítása, hanem a sok évtizedes múlttal rendelkező külföldi szakrészleges gyakorlat vizsgálata, a hazai alkalmazás lehetőségeinek feltárása.

Dogma és mítosz

Horváth Tibor óv attól, hogy a közművelődési könyvtárak szakrészlegesítését dogmaként kezeljük (23:388.6.b.), és Kiss Jenő szerint is „van ilyen veszély” (26:162.A1.b.). A szakrészlegesítés azonban korántsem valamiféle „eszméből” való dedukció eredménye, hanem gyakorlati kérdésekre adott válasz, ahogy ugyancsak Kiss Jenő mondja (26:166.2.b.A1–6.s.). A Horváth által bírált szemle kifejtette a szakrészlegek létesítésének indokait (11:6–7); ezek egy másik változatban mint elérhető célok jelennek meg (24:20.2.b.). Az általános indokokat legutóbb Papp István foglalta össze (25:154.3.b.7–13.s.), az egyes könyvtárak esetében a konkrét indokokat a szakmai tervezési programok tartalmazzák (6., 31., 32., 33. stb.).

Hogy a szakrészlegesítés a könyvtári rendszer, illetőleg a közművelődési könyvtárak fejlesztésének *egyetlen* útja lenne, azt az általam ismert dolgozatok egyike sem állítja, és én sem sugallom (26:161.1.b.). Más kérdés, hogy egyelőre nem látok *jobb* megoldást. A „három részre tagolt könyvtárat” például – amire Kiss Jenő hivatkozik – felfoghatjuk a nem szakrészleges közművelődési könyvtár olyan változatának, amelyben a mi kiemelt polcaink valamiféle általános részleggé bővülnek (ez a „közeli tartomány”), a tápraktár és a belső raktár funkciói összemosódnak (ez a „távoli tartomány”), az állomány pedig mobil, a pillanatnyi igényeknek megfelelően változtatja a helyét (vö. 34., 35., 36.). (A „középső tartomány” kb. a mi szabadpolcos állományunknak felel meg.) Ez a könyvtár a szakrészlegesítés elé tűzhető céloknak (24:20.2.b.) csak egyikét-másikát (pl. a hozzáférési idő csökkentését, az „otthonosság” érzésének megeremtését) képes – optimális esetben – megvalósítani; hiányzik belőle a szakismeret integrálása. A két változat kombinációja nem elképzelhetetlen (szakosított állományelrendezés a középső tartományban, szakreferensek alkalmazása), ezzel azonban magához a szakrészlegesített könyvtárhoz jutunk vissza (azzal, hogy ez állományának csak egy részét tartja szabadpolcon).

Miért működnek szakrészleges és hagyományos elrendezésű könyvtárak egyformán jól – vagy egyformán rosszul? Igazat kell adnom Takács Miklósnak: a minőség tekintetében

ben, nem a belső szervezeti felépítés a legfontosabb tényező (27:245.2.b.5–8.s.). A szakrészlegesítés által elérhető „plusz” csak lehetőség. Hogy ennek a potenciálnak a realizálását milyen tényezők akadályozzák, azt érdemes lenne konkrét könyvtárakban megvizsgálni. A kulcstényező a modell mechanikus megvalósítása (vö. 25:157.1.b.) mellett a szakreferens szakirányú tevékenységének könyvtáron belüli nehéz megítélhetősége lehet (11:46.3.b.), ami önelégültséghez (hivatkozás uo.), illetve a munka minőségének hanyatlásához vezethet (vö. 36:131.2.b.5–6.s.). Azt is figyelembe kell azonban venni, hogy amikor egyes könyvtárak „kiváló eredményeiről” esik szó, nem mindig olyan szempontok szerint ítélnünk, amelyek az egyes használók szemszögéből is relevánsak (rendezvények, olvasótoborzás, forgalmi statisztika, irodalompropaganda stb.). A szakrészleges és a nem szakrészleges könyvtárak teljesítményeit objektív és olvasószempontú mérőszámok alapján kellene összevetni (bizonyos fontos szakkönyvek milyen hányadát szerezték be, a hiányokat milyen gyorsan képesek más forrásból pótolni, hogyan válaszolnak meg azonos nehézségű referenzkérdéseket, az olvasónak mennyi időt kell eltöltenie és mennyi utat bejárnia egy határterületi témakör legfontosabb irodalmának összegyűjtéséhez stb.).

A szakrészlegesítés magában hordja a magasabb színvonalú szolgáltatás lehetőségét. Nincs azonban okunk arra, hogy csak az ilyen, magasabb színvonalat elérő szakrészleget tekintsük szakrészlegnek, valamiféle „szakrészleg-mítosz” jegyében. Hajlamosak vagyunk a szakrészlegesítést kapcsolatba hozni a szakkönyvtári funkciókkal (19:349.7.b.; 28:254.2.b.2–3.s.; 38:289.3.b.; 26:162.3.b.1–2.s. – az utóbbi kettő kritikával említi). Papp István szerint is a szakrészleg szolgáltatásai magasabb színvonalúak (25:157.3.b.7–8.s.), s magam is többször írtam ilyen értelemben a szakrészlegekről. A „mítosz” azonban a következő hibás gondolatmenetet eredményezi: 1. a szakrészleg magas színvonalú szolgáltatási forma; 2. erre nálunk nincs igény (vagy lehetőség: pénz, elegendő állomány); 3. nem foglalkozunk a szakrészlegesítéssel. Ez a gondolatmenet azért hibás, mert irreálisan magas mércét állítva arról a kicsi, de tényleges előnyről is lemond, ami az adott helyzetben elérhető lenne.

Saját korábbi írásaimat is némileg korigálva: a szakrészlegnek nem lényege, hanem remélt és valószínű eredménye a magasabb színvonal. Nem szükségszerű, hogy ez a magas színvonal már a megnyitáskor jelen legyen (a mítoszból következően mindig valamiféle ünnepélyes megnyitásra gondolunk, feltöltött és ragyogó polcokkal, sajtótudósításokkal). A szakrészlegesítés ott kezdődik, amikor az olvasó igényeire figyelve, a könyvtár szolgáltatásait az ő számára tesszük használhatóbbá. A szervezeti intézkedésekről az olvasónak nem is szükséges hivatalosan értesülnie. Elég, ha hónapról hónapra jobban válogatott állományt, gazdagabb választékot talál, egyre használhatóbb segítséget kap a könyvtárostól. Valóban nem a címke, hanem a szolgáltatás a fontos; egytértek Takács Miklóssal abban, hogy az állomány átrendezéséhez és módszeres fejlesztéséhez, a szak-tájékoztatók alkalmazásához és a tájékoztatás színvonalának javításához szinte törvényszerűen jut el egy olyan könyvtár, amelyik figyel az olvasókra, és magas szakmai (most könyvtári értelemben véve) követelményeket állít maga elé (27:247.7.b.6–11.s.).

A „mítosz” hatását láthatjuk Papp István óvatosságra intő szavaiban: „nem a teljes állományt kell szakrészlegekbe gyömöszölni, hanem igényesebb állománygyarapításra és szolgáltatásokra vállalkozni azokon a területeken, amelyek iránt a közvetlen társadalmi

környezet máris nagyobb érdeklődést mutat” (25:157.1.b. A3–6.s.). De vajon „gyömszölés”-e – nem pedig természetes folyamat – az állománycsoportok sorrendjének logikusabbá tétele (pl. a fizika és a technika, a biológia és a mezőgazdaság-órvostudomány, a politika és a történelem összevonása) a társadalmi igények nagyságától függetlenül is? A szakrészlegek *struktúrájának* és a szolgáltatás témakörönként eltérő *mélységének* valójában nem sok köze van egymáshoz. Lehet összevonni a politika és a történelem irodalmát és ezzel megteremteni a megfelelő szakrészleg kereteit, és ugyanakkor ennek változatlan nagyságrendje mellett rohamosan fejleszteni az irodalomtudományi állománycsoportot, anélkül, hogy szakrészleggé kiáltanánk ki. (A logikusabb állományfelosztás persze jobban megmutatja gyűjteményünk hézagjait, de hát ezeket nemcsak akkor kell szégyellnünk, ha látszanak.)

Hogy mi természetes és mi erőszakolt, az persze a valóságtól függ. Ha például a FSZEK 25.sz. kerületi könyvtárában alkalmazott szakember és az összpontosított műszaki irodalom valós igényeket elégített ki (7:31), akkor az bár kicsi, s nem a Papp-féle magas követelményeknek megfelelő, de azért „igazi” szakrészleg volt. Kiss Jenő ezeket a kis műszaki részlegeket *ma* nem tekinti szakrészlegeknek (26:166.1.b.), feltehetőleg az akkorinál magasabb mérce miatt. De ha nem szakrészlegek, akkor kicsodák? A rossz ebéd is ebéd – a milyenségnek, a színvonalnak a fogalommeghatározásba való belefoglalása logikailag problematikus.

A teljes körű szakrészlegesítésnek sok feltétele van, ezeket magam is listába szedtem (24:20–26); nemzetközi felmérésünk is feltárta az állománybeli (21:40.2.b.1–3.s.) és térbeli alsó határokat (u.o. 40.1.b.). Hasznos minimum-adatokat közölt *Szita* Ferenc is (28:254.3.b.). Mindezek az adatok azonban nem vonatkoztathatók a szakrészlegesítés egyes különálló elemeinek megvalósítására. Tehát – hogy visszatérjek kedvenc példámhoz – nem kell több ezer kötetesnek lennie a történelmi állománycsoportnak, hogy kifizetődő legyen beleintegrálni a politikait. Ez sokkal inkább attól függ, milyen messze vannak egymástól az adott könyvtárban. Annak sem az állomány nagyság a feltétele, hogy szaktanárokat bízasson meg a könyvtár tájékoztató munkával (vö. 39:7–10, 27). Ugyanígy: vajon hány kötetesnek kell lennie egy bizonyos állománycsoportnak, hogy nekem mint olvasónak ne kelljen egy könyv lábjegyzetét követve átfáradnom a folyóiratterembe, ahonnan ráadásul a megtalált cikket ki sem hozhatom? Miért nem csak a polcok méretét, a rendelkezésre álló tér nagyságát és alaprajzát tekintjük döntő tényezőnek, ha a szakönyvek és szakfolyóiratok együttes vagy külön elhelyezéséről esik szó?

Összefoglalva: ha a szakrészlegesítés lehetőségeinek mérlegelése során nem dogmákból és mítoszokból gondolkodunk, hanem figyelmünket az olvasók gyakorlati igényeire, kényelmére, a könyvtári szolgálat mindennapi problémáira fordítjuk, sokkal közelebb kerülünk a szakrészlegesítés lényegéhez, reális értékéhez.

A szakrészleges modell

A szakrészlegesített általános gyűjtőkörű könyvtár modellje – mint minden modell – absztrakt (25:157.1.b.2–3.s.). Mindenfajta modell csak nyerhet azáltal, hogy a va-

lőséghez, a helyi körülményekhez igazítják. De nem minden ilyen igazodást megkövetelő „körülmeny”, ami annak látszik. Kiss Jenő a fővárosi könyvtárhálózat szakrészlegesítési változatát indokolva három „jellegzetességet” említ: a helyhiányt, a kötelempdányok hasznosításának kérdését és azt, hogy nem törekednek az egyes kerületi könyvtárak teljes szakrészlegesítésére (26:164.1–3.b.). Véleményem szerint a külső korlátokhoz addig kell igazodni, ameddig fennállnak, a gyakorlati problémákhoz addig, ameddig nincs jobb megoldás – a mi saját szándékunkat, törekvésünket azonban csak az olvasók érdekéből szabad levezetni: azt kell akarnunk, ami jobb az olvasónak. (Mindez nem jelenti azt, hogy a budapesti modell önkényes, csupán az indoklása itt elégtelen.)

Visszatérve az absztrakt modellhez, Horváth Tibor tisztázatlannak tartja az általános részleg feladatkörét (23:384.3.b.11–13.s.). Való igaz, a részletekben sok az eltérés (vö. 11:33–37; 24:30.4–5. jegyzet; 9:210; 25:158–159; 12:4–6; 10:387.1–2.h. stb.), a lényegét illetően azonban itt is megvan az egyetértés: a meghatározatlan olvasói igények kiszolgálása, a mindennapi élet problémáira való koncentráció, a népszerű témák előtérbe helyezése, a szórakoztatás, az emberi léptékek megőrzése stb. *Kolozs* Ibolya irreálisnak tartja, hogy az általános részleg komplex feladatainak bárki is egy személyben meg tudjon felelni (29:396.5.b.). A szokatlanul tűnő követelmények azonban nem jelentenek maximalizmust, legfeljebb egy kicsivel több pszichológiát és kicsivel hosszabb szépirodalmi olvasmányjegyzékeket a könyvtárosképzésben, s különben sem egy emberben, hanem szakértők munkacsoportjában kell gondolkodnunk.

Papp István több munkájában is hangsúlyozta az általános tájékoztató részleg kulcszerepét (6:8.2.h.3.b.; 31:9.4.b.); 25:156.3.b.7–12.s.). Ha valahol önkritikát kell gyakorolnom, akkor itt: nem adtam kellő hangsúlyt ennek a részlegnek, nem fejtettem ki saját funkcióit. Nagy hiba, hogy meghatározása a fejlesztési elképzelésekben sem szerepel, külön felállításának mindössze a lehetőségéről esik szó (24:12.5.b.). Pappnak az idevágó nézeteit általában elfogadom. A kivétel az a tézis, hogy ez a részleg teremti meg a kapcsolatot a könyvtár és a teljes információs rendszer között (25:156.3.b.7–12.s.). A szakreferenset alkalmasabbnak találom az olvasó és a külső tájékoztató rendszerek közötti tolmács szerepére, mint egy általános tájékoztatót, a szakreferens egyéniségének, személyes kapcsolatainak kb. olyan jelentőséget tulajdonítok, mint Szita Ferenc (28:253.2.b.1–5.s.). Mivel idővel a terminál a szakrészleg mindegyikében elhelyezhető lesz, s ezek is összekapcsolhatók a távoli adatbázisokkal, az olvasónak nem szükséges majd kimozdulnia a szakrészlegről, ha túl kíván lépni annak adott állomány- és tájékoztatói kapacitásán.

Kiss Jenő azt állítja, hogy fejlesztési elképzeléseimben a szakrészleges rendszer „már a B és C típusú könyvtárakban is javasolt megoldássá válik” (26:163.1.b.6–7.s.), holott a B típust illetően csak bizonyos elemek külön történő megvalósításáról (24:26.2–3.b.), a C típusban pedig kizárólag a szakrészlegesített nagykönyvtárak szolgáltatásainak felhasználásáról beszélek (uo. 27.1.b.). Mellesleg, B-típusú könyvtár szakrészlegesítésére is kidolgoztak már tanulmánytervet (43:6–7).

A szakrészlegesítés elemei

A fejlesztési elképzelések központi gondolata a modellt összetevő elemek egymástól független alkalmazhatósága (24:1.2.b.1–3.s. stb.), de maga az alapelv már az 1977-es szemlében megjelenik (11:5–6). Horváth Tibor – a szakismeret integrálásával (23:384.3.b.) összefüggésben – lényegében a legtöbb ilyen összetevő létjogosultságát elismeri. Az állomány szakrészlegekben való elhelyezésével azonban nem ért egyet, mondván, hogy a témakörök elkülönítése „lényegében vulgáris 19. századi tudományrendszertani szemlélet” alapján történik (23:386.2.b.A3–5.s.), a szabadpolc általában is megnehezíti a számítógépes feltárást (uo.387.1.b.9–11.s.), s az igényes olvasók egyébként is bibliográfiákból tájékozódnak és konkrét címeket kérnek (uo.386–387). *Rovelstadra* hivatkozik, aki terjedelmes tanulmányban indokolta a zárt polc előnyeit a nagy tudományos és felsőoktatási könyvtárakban. Csakhogy az idézett szerző nem olyan szigorú, mint az idéző, tisztában van a zárt polc elidegenítő következményeivel (14:539.2.b.), ezért nem egyoldalú megoldást, hanem kompromisszumot ajánl: zártpolcos speciális gyűjteményt és szakrendben elhelyezett, mintegy 100 000 kötetes általános gyűjteményt (uo.541.3.b.10–13.s.), amit különálló helyiségekben is el lehet helyezni (uo. 13–15.s.). Akkor már csak az a kérdés, hogy miért nem szolgálhatnának ezek a helyiségek akár szakrészlegek kereteiül is.

A szakrészleg és a szabad raktár egyébként két dolog, akkor is, ha együtt előnyösebben érvényesülnek. (És még a numerus kurrens is megjelenhet szabad raktárban – az olvasó csorbíthatatlan „ellenőrzési joga” nevében –, ilyen pl. a Princetoni Egyetem könyvtárának több emelet mély raktára). A zárt raktár is összefér a szakrészlegesítéssel – feltéve, hogy minden a szabadpolcra kerül, amit fontossága vagy használatának gyakorisága miatt az olvasó keze ügyében ésszerű tartani, s minden a raktárba, ami a szabadpolcon csak az áttekintést nehezítené. Nem véletlen, hogy a legújabb nagykönyvtári építési programok is szakrészlegekkel és zárt raktárral számolnak (31:15. 1.b. és 23.c–d pont; 32:24–26.).

Az állománycsoportok racionálisabb átrendezése nyilvánvalóan javítja az áttekintést. Ugyanakkor semmiben sem akadályozza a szakrészlegekben elhelyezett dokumentumok finomabb tartalmi feltárását, így a szakrészlegek egyáltalán nem rántanak vissza „gyalogtempójúvá” a forradalmasodó irodalomfeltárási technikát (23:386.3.b.13–18.s.), mint ahogy ez a technikailag fejlettebb országokban sem következett be (25:153.2.b.12–15.s.; 26:162.1.b.; 27:249.2.b.6–8.s. stb.). Ahogy a szabadpolcos rendszer megszűntetve megőrizte a zárt polc bizonyos előnyeit (pl. az olvasó közvetlenül a könyvtárostól is kérheti az olvasnivalót, nem köteles azt maga kikeresni), véleményem szerint ugyanúgy fogja megőrizni az automatizált könyvtár az olvasó szabadságát, hogy a leggyakrabban igényelt dokumentumokat a szabadpolcra önmaga is kiválaszthassa – amellet, hogy a terminál is a rendelkezésére áll (vö. 25:156.2.b.). Az állománynak a könyvtáron belüli mozgása (ez inkább a három részre tagolt könyvtárra jellemző) valóban okozhat gondokat az állományfeltáráspan, de ezen is segíthetünk – duplumokkal (11:22.2.b.7–10.s.) vagy kettős jelzetekkel (vö. 40:74.2.b.A1–8.s.).

Hogy lehet mikrofilmet, kottákat szabadpolcon elhelyezni? – kérdezi Horváth Tibor (23:386.2.b.7.s.). Erről sokan írtak már (pl. 11:22–23; 20:31.4.b.A2–8.s. stb.), a

problémát részletesen tárgyalta Skaliczki Judit (41). Egy 1973-as amerikai felmérés szerint a megkérdezett forrásközpontok 46%-a minden AV-dokumentumot a könyvekkel és a folyóiratokkal együtt tartott (42:20.1.h.7.b.), s a fényképekből ítélve (uo. 26–29. old.) közös polcokon, egymás mellett!

Horváth Tibor döntő érvét utoljára hagytam: „a szakrészlegesítés leggyengébb pontja az a feltételezés, hogy a közművelődési könyvtáraknak – és külön-külön mind-egyiknek – önmagában kell megoldania tájékoztatási feladatait” (23:385.2.b.10–12.s.). A vád annyira képtelen, hogy a vitában szinte mindenki „kézből” cáfolta (25:156.3.b.1–3.s.; 26:161–162; 27:248.1.b.; 28:253.3.b.). Állítólag én is zárt, kapcsolatmentes könyvtár képét alakítom ki szemlémben, anélkül, hogy ezt valahol bevallanám. Hát, nehéz ilyet bevallanom, azok után, hogy a bírált műben idéztem Pappot a könyvtári rendszer-ről, mint a szakrészlegek szükséges háttéréről (11:12.1.b.1–4.s.), a közművelődési könyvtárat információs kapcsolótáblaként írtam le (uo.14.3.b.7–12.s.), a könyvtárközi kommunikáció szükséges fejlesztéséről (uo.11.2.b.13.s.), az országosan néhány óra alatt elérhető szakreferensekről (uo.15.2.b.) vagy a közművelődési könyvtáraknak a nemzetközi információs rendszerekbe való bekapcsolódásáról írtam (uo.15.2.b.A1–5.s.). És ez nem véletlen, hiszen a témával előttem foglalkozók is ilyen felfogást képviseltek, s ez a követelmény már a műszaki részlegek 1962-es útmutatójában is szerepelt (1:10).

Kiss Jenő szerint többet kellene foglalkoznom a nagy közművelődési könyvtárak szakrészlegeinek a könyvtári rendszerekhez való kapcsolódásaival (26:163.1.b.A1–4.s.). Igaza van, bár az idő nem nagyon sürget bennünket. Az ilyen könyvtári rendszerek még sokáig nem lesznek elérhetők a hazai közművelődési könyvtárak számára. (Nem véletlen, hogy Horváth Tibor az 1977-es kéziratból éppen azt húzta ki a közlés előtt, ami annak konkrétságot kölcsönzött: az OSZIR-ra való utalásokat.)

Kiss Jenő úgy értelmezte a fejlesztési elképzeléseimet, hogy könyvtárügyünk minden ügyét-baját a szakrészlegek révén vélem megoldhatónak (26:163.1.b.), logikai buk-fencsel szakrészleges szolgáltatásnak tekintem a könyvtári rendszer minden funkcióját. Könyvtárügyünk egyik-másik problémájának megoldásába a szakrészlegek valóban „be-segíthetnének”, arról azonban szó sincs, hogy a könyvtárügy minden problémájához közük lenne. A szakrészleg képes a bármely területen kialakult hasznos módszerek asszimilálására, s ezáltal ezek a módszerek (pl.24:14–18) a szakrészleges szolgáltatások szerves részét is képezik, anélkül azonban, hogy *csak ott* lennének felhasználhatók (a könyvek kötetésre való kiválogatása része lehet a szakreferens vagy állományfelelős feladatkörének, s ezt ott meg is kell említeni, de ettől a kötetésre való válogatás mint művelet még nem válik szakrészleges módszerré).

Kiss Jenő elismeri, hogy mindaz, amit javasolok, szükséges lenne, „de nem azért, hogy szakrészleges rendszer legyen. Mindezeknek az országos rendszer szolgáltatásaiként kell létrejönniük . . .” (26:163.1.b.11–16.s.). Erre csak azt felelhetem: bánom is én, hogy minek keretében jönnek létre, csak én mint könyvtárhasználó minél előbb részesülhessek belőlük. Azt persze egyelőre nem látom be, hogy mi kárt okozna a reménybeli országos rendszernek, ha valamelyik szakrészleg elkezdené már publikálni a tanulságosabb referensválaszait (a szombathelyi Megyei Könyvtár vállalkozása – amely a közművelődési könyvtárak válogatott irodalomkutatásait teszi közzé – hasznos lépés ebben az irányban),

összeállítaná a megyén belül elérhető szakértők és tájékoztatást nyújtó intézmények jegyzékét, vagy ha megoldanánk a távhívás térítésével összefüggő pénzügyi problémákat. Kiss Jenő azt is furcsállja, hogy én akár önállóan is országos szakrészleges szolgáltatásokat terveznék, „ha a szakkönyvtári kooperációs körök nem valósítanák azokat meg” (26:163. 1.b.9–11.s.). Erre az említett szolgáltatásoknak a kis pénzügyi-intézményi igényei csakugyan lehetőséget adnának (24:28.2.b.7–12.s.).

A „jövő könyvtára”

Horváth Tibor sürgeti a jövő könyvtára koncepciójának kidolgozását, hogy ennek alapelvei érvényesüljenek már a mai tervezési könyvtárakban is (23:384.2.b.4–5.s.). Általánosságban egyetértek vele. De tisztáznunk kell, hogy a „jövő könyvtárát” a jövő melyik pontján képzeljük el. Azokat a változásokat ugyanis, amelyeket a különféle prognózisok és „forgatókönyvek” leírnak (pl. 44; 45:162–165; 46:168–188; 47), csak több szakaszban lehet elképzelni.

Ezen a területen járatlan lévén csak sejtéseimet tudom papírra vetni. Az első szakaszra (kb. az elkövetkező 15–20 évre) Magyarországon valószínűleg a ma létező közművelődési könyvtár lesz jellemző, de kiterjedt hálózatok és együttműködési rendszerek tagjaként, gépesített munkafolyamatokkal és szolgáltatásokkal, a könyv dominanciája mellett növekvő audiovizuális és mikrodokumentum-állománnyal, online tájékoztatási lehetőségekkel, szélesedő társadalmi funkciórendszerrel (a szórakozástól az öntevékeny alkotómunkáig és a politizálásig). Az állomány mind nagyobb része kerül mechanikus raktárba, a megőrzési funkció – a központi tárolókönyvtári és dokumentumszolgáltatási lehetőségek bővülésétől függően – szűkül, a szabadpolcos állomány kiterjed a legtöbb dokumentumtípusra, minden művet kölcsönözni lehet (vagy akár meg is vásárolni: másolatban). A szakrészlegek ebben a periódusban szerves részét képezhetik a magas szintű és az olvasó kényelmét biztosító szolgáltatási és dokumentum-hozzáférési rendszernek. A szakreferens munkája részben az információközvetítési, részben a pedagógiai funkció körül bontakozik ki (közvetítés a használó és az információs rendszerek között, konzultáció egy adott témakörön belül szükséges adatok összegyűjtésével, az anyag feldolgozásával kapcsolatban, egyéni foglalkozás a diákokkal stb.). A második szakaszban (20–50 éves távlatban) várható a számítógépes lehetőségek teljes kibontakozása, a papír egyre jobban kiszűkül az információközvetítésből (44:12.1.b.; 46:65.3.b. stb.), dominánssá válik az egyéni adatbázishasználat (48:371.1–2.h.), de megmarad a könyvtár kisegítő szerepe – pl. azok járnak majd oda, akiknek nem éri meg, hogy saját videolemezeket vásároljanak vagy béreljenek (45:163–164). A könyvtári szolgálat szocializációs, szórakoztató, oktató és közéleti szerepe lép előtérbe. A szakrészleg még ebben a szakaszban is életképes lehet, de már elsősorban a nem könyvjellegű dokumentumok vonatkozásában. (Feltételezhetjük, hogy a könyv mai alakja is fennmarad, mint az írott szöveggel való megismerkedés sajátos érzéki módja. Ugyanez vonatkozhat az újságokra is. Talán az akkori emberek azt is igénylik majd, hogy a szöveget szabad lapozgatás útján tekinthessék át, amire a számítógép aligha lesz képes.) A szakreferens részben szakmai partner, részben pedig oktató, a tudományos kutatás, ismeretszerzés módszertani segítője lehet (50:4.2.h.7–10.s.).

A harmadik szakasz körvonalai még nem láthatók, de sokan feltételezik, hogy ebben a könyvtár – mai értelemben véve – már egyáltalán nem létezik (és minden bizonynyal itt végződik a szakrészlegesítés is).

A szocialista országokban az egész folyamat kibontakozását lassíthatják a gazdasági (devizahiány) és politikai tényezők (embargó, hidegháború) (44:4.1.b.; 49:320.2.b. és 321.2.b.), ami a becsült korszakhatárokat további 5–10 évvel tolhatja el.

Funkcionális és épületmodelleket csak az első periódusra érdemes készíteni. Az az érzésem, hogy itt elértünk már lehetőségünk határához: minden területen (épület, funkciórendszer, géppark) a flexibilitás a legfőbb követelmény. Egy kanadai szerző is csupa olyat vár el, a „jövő könyvtárának” épületétől – legyen alkalmas az áram- és távközlési vezetékek, csatlakozók beszerelésére és legyen flexibilis alaprajzú (44:16.5. pont) –, amit mi már évek óta alapelveként vallunk. Figyelembe véve az elmondottakat, engem kielégítenek Papp István elképzelései a mai modellnek a jövő követelményeihez való hozzáigazításáról (vö. 25:153.2.b. uo. 155–156, uo. 159.A2.b.), gyökeresen új koncepció kidolgozása helyett.

A közművelődési könyvtárak szakrészlegesítésének válogatott magyar nyelvű irodalma (időrendben)

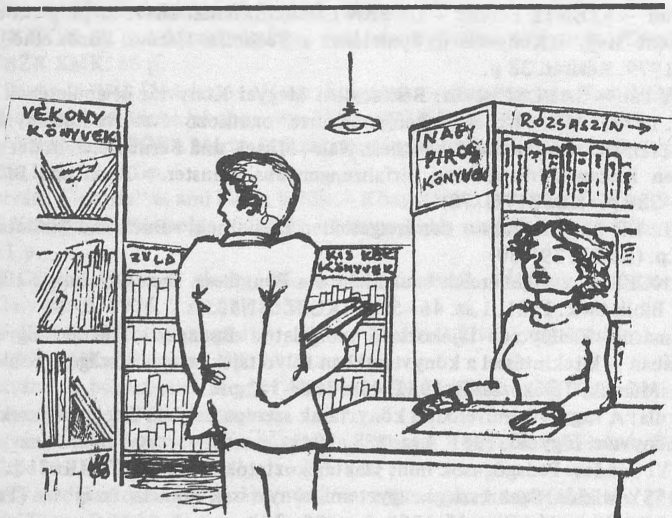
1. A megyei könyvtárak műszaki részlegeinek feladatai. Bp. 1962, OSZK KMK. 18 p.
2. HORVÁTH Géza: Egy kísérletről . . . Új üzemszervezés a József Attila Megyei Könyvtárban. = Könyvtári Figyelő, 1967. 4. sz. 212–240 p.
3. WALLESHAUSEN Gyula: A referenz-munka külföldi irányzatai. Szakirodalmi szemle. = Könyvtári Figyelő, 1968. 2–3.sz. 185–219 p.
4. MÉSZÁROS Antal: A Megyei Könyvtár tájékoztató szolgálata. = A József Attila Megyei Könyvtár évkönyve 1970. Tatabánya, 1971. 103–164 p.
5. OVERINGTON, M. A.: A szakrészleges általános nyilvános könyvtár. (Tömörített ford.) Bp. 1971, OSZK KMK. 46 p.
6. PAPP István – URBÁN László: Városi Könyvtár – Nagykanizsa. Tanulmányterv „A” típusú könyvtár épületének kialakításához. Bp. 1973, OSZK KMK. 20 p. + 25 mell.
7. VUKÁN Viktória – PÓKA Mária: Műszaki részleg egy közművelődési könyvtárban. = Könyvtáros, 1975. 1.sz. 29–31 p.
8. PAPP István: A „tojás” és ami kikelt belőle. = Könyvtáros, 1975. 7.sz. 383–391 p.
9. HAVAS Katalin: Kérdés-polc – kísérlet a könyvajánlás megújítására. = Könyvtáros, 1976. 4.sz. 210–211 p.
10. MÁNDY Gábor: Általános részleg, kérdés-polc, funkciók. Megjegyzések Havas Katalin cikkéhez. = Könyvtáros, 1976. 7.sz. 387–388 p.
11. MÁNDY Gábor: A szakrészlegesítés néhány kérdése. Elvek, tapasztalatok, alternatívák. Bp. 1977, OSZK KMK. 57 p.
12. PAPP István: A békéscsabai Megyei Könyvtár felkészülése az új épületben való működésre. Néhány észrevétel. 1977. Kézirat.
13. PAPP István: Újabb észrevételek a békéscsabai Megyei Könyvtár felkészüléséhez az új épületben való működésre. 1977. Kézirat.
14. ROVELSTAD, M.: Szabadpolc – zárt polc a tudományos könyvtárakban. (Tömörített ford.) = Könyvtári Figyelő, 1977. 5–6.sz. 536–543 p.
15. CSÓRY Lászlóné: Tájékoztató szolgálati tapasztalatok és a szakrészleges könyvtári modell Miskolcon. = Borsodi Könyvtári Krónika. 1978. 95–123 p.

16. PÁL Tiborné: A megyei könyvtárak irodalomtudományi szakrészlegei. Szakdolgozat. 1979. 64 p.
17. KOVÁCS Katalin: Társadalomtudományi szakrészlegek a megyei könyvtárakban. Szakdolgozat. 1980. 61 p.
18. CSÖRNY Lászlóné: Tervezet a megyei könyvtár szakrészleges rendszerének továbbfejlesztésére. = Borsodi Könyvtári Krónika. 1981. 333–358.p.
19. MAGYAR Józsefné: Képes-e szakkönyvtári feladatok vállalására a közművelődési könyvtár? Szakrészlegek kialakítása a Kaposvári Megyei Könyvtárban. = Könyvtáros, 1981. 6.sz. 344–350.p.
20. PAPP István: A megyei könyvtárak épületmodelljéről. = Könyvtári Figyelő, 1982. 1.sz. 25–37.p.
21. MÁNDY Gábor: Szakrészlegek külföldi közművelődési könyvtárakban. = Könyvtári Figyelő, 1982. 1.sz. 38–48.p.
22. WALLESHAUSEN Gyula: A szakreferensi rendszer. = Könyvtári Figyelő, 1982. 2.sz. 117–132.p.
23. HORVÁTH Tibor: A szakrészlegek kérdőjelei. = Könyvtári Figyelő, 1982. 4.sz. 384–388.p.
24. MÁNDY Gábor: Szakrészleges szolgáltatások a közművelődési könyvtárakban. Fejlesztési elképzelések. Bp. 1982, KMK. 31 p.
25. PAPP István: A szakrészleges közművelődési könyvtár modelljéről. = Könyvtári Figyelő, 1983. 2.sz. 153–160.p.
26. KISS Jenő: Szakkönyvtár-e a szakrészleg? = Könyvtári Figyelő. 1983. 2.sz. 161–166.p.
27. TAKÁCS Miklós: Szakrészlegek címke nélkül? = Könyvtári Figyelő. 1983. 3.sz. 245–249.p.
28. SZITA Ferenc: Szakrészlegek a gyakorlatban. = Könyvtári Figyelő, 1983. 3.sz. 250–255.p.
29. KOLOZS Ibolya: Hozzászólás a kérdőjelekhez. = Könyvtári Figyelő, 1983. 4.sz. 395–397.p.
30. URSZIN Sándor: A szakrészlegesítés gondjai Miskolcon. = Könyvtári Figyelő, 1983. 4.sz. 398–400.p.

Egyéb felhasznált irodalom (a hivatkozások sorrendjében)

31. HAVASSY Pál – SALLAI István – TOMBOR Tibor: Szegedi Könyvtár és Levéltár új épületének tervezési programja. Bp. 1972, KMK. 36 p.
32. PAPP István – SZENTE Ferenc – URBÁN László: Szakmai tervezési program a szolnoki Verseyhy Ferenc Megyei Könyvtár új épületéhez a Technika Házával közös elhelyezésben. Bp.–Szolnok. 1979. Kézirat. 38 p.
33. HAVASSY Pál – SALLAI István: Békéscsabai Megyei Könyvtár új épületének tervezési programja. Bp. 1973, KMK. 31 p. A funkciórendszerre vonatkozó részt írta Katsányi Sándor.
34. EMUNDS, H.: Die dreigeteilte Bibliothek. Nah-, Mittel- und Fernbereich in der strikt benutzerorientierten Bestands-Präsentation. Erfahrungen aus Münster. = Buch und Bibliothek. 1976. 4.sz. 269–288.p. (KDSZ: 76/778)
35. THIEM, U.: Die Modellstruktur der dreigeteilten Bibliothek. = Buch und Bibliothek. 1979. 3.sz. 217–235.p. (KDSZ: 79/630)
36. AUFENANGER, P.: „Nahbereich“ aus Sicht des Benutzers. Erste Ergebnisse einer Befragung. = Buch und Bibliothek. 1981. 1.sz. 46–52.p. (KDSZ: 81/535)
37. FREY Tamásné: Kétlépcsős tájékoztató szolgálat a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárában – kitekintéssel a könyvtárakban folyó tájékoztatás országos problémáira. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 1982. 4.sz. 125–133.p.
38. TÓTH Gyula: A nagy közművelődési könyvtárak szerepe a vidéki értelmiség szakirodalmi ellátásában. = Könyvtári Figyelő, 1971. 4.sz. 288–294.p.
39. KATSÁNYI Sándor: Pedagógusok mint szaktájékoztatók. Bp. 1974, KMK. 31 p.
40. FOGARASSY Miklós: Szakrészleges egyetemi könyvtárak Franciaországban. (Tanulmányúti tapasztalatok.) = Könyvtári Figyelő. 1978. 1.sz. 72–78.p.
41. SKALICZKI Judit: A hangos-képes dokumentumok helye a közművelődési könyvtárakban. 1–2. = Könyvtáros. 1980. 2.sz. 71–73.p.; 3.sz. 146–147.p.

42. Integrated shelving of multimedia collections. (Cikkek.) = School Media Quarterly. Fall 1976. 19–30.p.
43. SZENTE Ferenc – URBÁN László: Városi Könyvtár – Hatvan. Tanulmányterv „B-típusú” köz-
művelődési könyvtár építéséhez. Bp. 1973, OSZK KMK. 13 p.
44. BLACK, J. B.: New information technologies: some observations on what is in store for libraries.
IFLA General Conference, 1980. 88/SOC/2E. (18) p.
45. OPPENHEIM, C.: Technology and the information professional: will it make a difference? =
Information Services and Use. 1981. 3.sz. 161–167.p. (KDSZ. 82/505)
46. The role of the library in an electronic society. Szerk.: Lancaster, F. W. Urbana-Champaign,
1980. University of Illinois. 200 p.
47. NEELAMEGHAN, A. – SEETHARAMA, S.: Information transfer: the next twenty-five years. =
Library Science with a Slant to Documentation. 1976. 1.sz. 1–15.p. (KDSZ: 77/484)
48. Liu, R.: Telelibrary. Library services via satellite. = Special Libraries. 1979. 9.sz. 363–372.p.
49. EAST, H.: The development of internationally managed information systems and their
prospects. = Journal of Documentation. 1978. 4.sz. 311–323.p.
50. MATHESON, N. W.: The cloudiest crystal ball and the library profession. = Bulletin of the
Medical Library Association. 1977. 1.sz. 1–5.p. (KDSZ. 77/769)
51. LEWIS, D. A.: Lesz-e információs szakember 2000-ben? (Ismeretetés.) = Tudományos és Műszaki
Tájékoztatás, 1980. 12.sz. 531–535.p.

Elhatároztuk, hogy egészen használó-orientáltak leszünk. A könyveket a leggyakoribb kérések alapján helyeztük el. (A Library Association Record 1982. 11. számának humorából.)